

O‘ZBEKISTONDA ARABSHUNOSLIK MAKTABINING SHAKLLANISHI VA ARAB DAVLATLARI IJTIMOIIY-SIYOSIY TARIXINI O‘RGANISHDAGI O‘RNI

Narimonov Diyorbek Maqsudovich

Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti

“Sharq mamlakatlari tarixi va antropologiyasi”

kafedrasi katta o‘qituvchi

ORCID: 0009-0003-7727-3496

diyorbekmaqsudovich93@gmail.com

Tel.: +998901759317

Annotatsiya: Ushbu maqola o‘zbek sharqshunoslari tadqiqotlarida arab davlatlarining ijtimoiy-siyosiy tarixini yoritish masalalariga bag‘ishlangan. Unda O‘zbekistondagi sharqshunoslik maktabining arabshunoslik an‘analari, ilmiy merosi va zamonaviy yondashuvlari atroflicha tahlil qilinadi. Maqolada o‘zbek olimlarining arab dunyosining ijtimoiy o‘zgarishlari, siyosiy tizimlari, davlatchilik tarixi va boshqa muhim jihatlarini o‘rganishdagi hissasi, ular tomonidan qo‘llanilgan metodologiyalar va erishilgan natijalar ko‘rib chiqiladi. Shuningdek, mavjud tadqiqotlardagi dolzarb masalalar, ilmiy bahslar va kelajakdagi tadqiqot yo‘nalishlari yuzasidan xulosalar beriladi.

Kalit so‘zlar: o‘zbek sharqshunosligi, arab davlatlari, ijtimoiy-siyosiy tarix, arabshunoslik, tarixiy tahlil.

Abstract. This article focuses on the illumination of the socio-political history of Arab states in the research of Uzbek Orientalists. It thoroughly analyzes the traditions, scientific heritage, and contemporary approaches of the Oriental studies school in Uzbekistan, specifically concerning Arab studies. The article examines the contribution of Uzbek scholars to the study of social transformations, political systems, statehood history, and other crucial aspects of the Arab world, along with the methodologies they employed and the results achieved. Furthermore, it provides conclusions on current issues, scientific discussions, and future research directions within existing studies.

Key words: Uzbek Oriental studies, Arab states, Socio-political history, Arabistics, Historical analysis.

***Аннотация.** Данная статья посвящена вопросам освещения социально-политической истории арабских государств в исследованиях узбекских востоковедов. В ней подробно анализируются традиции, научное наследие и современные подходы узбекской школы востоковедения, в частности, арабистики. В статье рассматривается вклад узбекских ученых в изучение социальных преобразований, политических систем, истории государственности и других важнейших аспектов арабского мира, а также применяемые ими методологии и достигнутые результаты. Кроме того, представлены выводы по актуальным вопросам, научным дискуссиям и направлениям будущих исследований в рамках существующих работ.*

***Ключевые слова:** Узбекское востоковедение, арабские государства, социально-политическая история, арабистика, исторический анализ.*

KIRISH

1950-1970-yillar O‘zbekistonda arab davlatlari tarixi o‘rganilishida sifat jihatidan yangi bosqichni tashkil etadi. Agar 1920-1940-yillarda mazkur mavzu asosan ilmiy-publitsistik va ta’limiy xarakterda bo‘lgan bo‘lsa, ushbu davrda arab davlatlari tarixi akademik tadqiqot obyekti sifatida shakllana boshladi. Bu jarayon ilmiy muassasalar faoliyatining barqarorlashuvi, mutaxassis kadrlar tayyorlanishi va maxsus ilmiy nashrlarning paydo bo‘lishi bilan bog‘liq edi. Ushbu maqolaning maqsadi O‘zbekistonda ushbu davrda shakllangan arabshunoslik maktabining asosiy xususiyatlarini, tadqiqot yo‘nalishlarini, metodologik yondashuvlarini va erishilgan natijalarini tarixshunoslik nuqtayi nazaridan tahlil qilishdan iborat. Bu tahlil, shu bilan birga, akademik maktabning konseptual imkoniyatlari va mafkuraviy-metodologik cheklovlarini ham baholaydi.

Metodlar

Ushbu tadqiqotda, asosan, tarixshunoslik tahlili metodi qo‘llanilgan. Unda 1950-1970-yillarda O‘zbekistonda arab davlatlari tarixi bo‘yicha nashr etilgan monografiyalari, nomzodlik dissertatsiyalari va ilmiy maqolalar asosiy manba sifatida o‘rganilgan. Xususan, X.Niyazov, A.M.To‘rayev, R. Sh. Abduraxmonov, Y.Karimov, B. Yusupov, S. M. Hamidov, N. R. Abbasov, Sh. Qodirov, L. S. Mirzayev va E. S. Yuldashev kabi olimlarning ishlari tanqidiy o‘rganilgan. Tadqiqotda sovet davri arabshunosligining uslubiy va konseptual xususiyatlari aniqlangan va ularning arab dunyosi olimlarining tadqiqotlari bilan qiyoslangan. Bu qiyosiy tahlil orqali sovet maktabining yondashuvidagi o‘ziga xosliklar ochib berilgan. Shuningdek, ilmiy ishlab chiqarishning institutsional jihatlari, ya’ni ilmiy

muassasalar faoliyati, dissertatsiya tizimi, kadrlar tayyorlash ham tahlil obyekti bo‘lgan.

Muhokama va natijalar

Toshkentda 1918-yilda Turkiston Sharqshunoslik instituti tashkil etilgan bo‘lib, O‘rta Osiyo tarixida birinchi sharqshunoslik oliy o‘quv yurti sifatida qo‘shni mamlakatlar uchun ham sharqshunoslik fanining turli sohalari bo‘yicha malakali mutaxassislar yetishtirib bera boshladi. Mazkur bilim dargohida Turkiston va unga qo‘shni bo‘lgan xorijiy sharq mamlakatlarining tarixi, etnografiyasi, geografiyasi, o‘lkashunosligi, islom tarixi va musulmon qonunshunosligi kabi fanlar, sharq xalqlarining tillari va adabiyotlari o‘rgatilgan. Turkiston Sharqshunoslik instituti 1924-yilda fakultet sifatida O‘rta Osiyo davlat universitetiga qo‘shib yuborildi. 1944-yilda O‘rta Osiyo davlat universiteti (hozirgi O‘zbekistan Milliy universiteti) qoshida qaytadan sharq fakulteti ta’sis etildi. Fakultetda Yaqin va O‘rta Sharq xalqlari tarixi va iqtisodi, tili va adabiyoti o‘qitila boshlandi.

Arab davlatlarining ijtimoiy-siyosiy tarixi jahon tarixshunosligida muhim o‘rin tutadi. O‘zbekiston sharqshunoslik maktabi vakillari ushbu tarixni o‘rganishda o‘zining ilmiy an‘analari va metodologik yondashuvlari bilan ajralib turadi. O‘zbek sharqshunoslari arab davlatlari tarixini o‘rganishda tarixiy manbalar tahlili, qiyosiy tahlil usullariga tayanadilar. Bu esa ularning ilmiy xulosalarini xalqaro darajada muhim qiladi.

1920-1940-yillarda mazkur mavzu ilmiy-publitsistik va ta’limiy xarakterda bo‘lgan bo‘lsa, 1950-1970-yillarda arab davlatlari tarixi akademik tadqiqot obyekti sifatida shakllana boshladi. Bu jarayon, avvalo, ilmiy muassasalar faoliyatining barqarorlashuvi, mutaxassis kadrlar tayyorlanishi va maxsus ilmiy nashrlarning paydo bo‘lishi bilan bog‘liq edi. Tarixshunoslik nuqtayi nazaridan, mazkur bosqichning eng muhim belgisi arab davlatlari tarixi bo‘yicha alohida mavzuli tadqiqotlarning paydo bo‘lishidir. 1950-yillardan boshlab O‘zbekistonda arab mamlakatlarining siyosiy va ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotiga bag‘ishlangan monografiyalar va nomzodlik dissertatsiyalari himoya qilina boshlandi. Bu ishlar arab davlatlari tarixini umumiy Sharq tarixi doirasidan ajratib chiqarishga xizmat qildi. X.Niyazovning “Общественно-политическое развитие Сирии после Второй мировой войны”[4] asarini mazkur davrda chop etilgan ilk akademik tadqiqotlardan biri sifatida keltirish mumkin. Ushbu tadqiqotda Suriyaning zamonaviy tarixini davlat tuzilmalari, siyosiy partiyalar va ijtimoiy harakatlar faoliyati orqali tahlil qilinadi. Tarixshunoslik nuqtai nazardan, asar arab davlatlari tarixini xronologik va tematik jihatdan tizimlashtirishga qaratilgan bo‘lib, ilmiy metod sifatida siyosiy tarix ustuvor qo‘yilgan. Bu holatni arab tarixshunosligidagi

ayrim ishlar bilan qiyosiy ko‘rib chiqish mumkin. Xususan, Abd ar-Rahmon ar-Rofi‘iy milliy harakatlar tarixini yoritishda siyosiy kurash va davlatchilik omillarini markaziy o‘ringa qo‘yadi. Biroq uning yondashuvida ichki milliy jarayonlar va mahalliy omillar nisbatan kengroq qamrab olinadi, bu esa sovet tadqiqotlarida kuzatiladigan biryoqlama siyosiyashtirishdan ma‘lum darajada farq qiladi.

1960-yillarga kelib, arab davlatlari tarixini o‘rganishga bag‘ishlangan tadqiqotlar mavzu va uslub jihatdan kengaydi, desak mubolag‘a bo‘lmaydi. Darhaqiqat, A.M.To‘rayevning “Социальные преобразования в Египте (1952–1965 гг.)”[5] monografiyasida Misrdagi islohotlar ijtimoiy-iqtisodiy tahlil orqali yoritilgan. Muallif mazkur ishida tarixiy jarayonlarni sinfiy yondashuv asosida izohlab beradi. Shuningdek, davlat siyosatini jamiyat taraqqiyotining hal qiluvchi omili sifatida ko‘rilishi akademik arabshunoslikda iqtisodiy va ijtimoiy tarixning tadqiqot obyekti sifatida mustahkamlanishini ko‘rsatib beradi. Shu nuqtai nazardan qaralganda, Hasan al-Banno asarlarida jamiyat taraqqiyotida ijtimoiy va mafkuraviy harakatlar roliga katta e‘tibor berilishi kuzatiladi. Unda siyosiy jarayonlar faqat davlat siyosati bilan emas, balki jamiyatning ichki ruhiy va diniy harakatlari bilan bog‘liq holda talqin qilinadi. Bu esa sovet tadqiqotlarida kam yoritilgan jihatlarni ko‘rsatadi[3].

O‘zbekistonda arab davlatlari tarixi bo‘yicha ilmiy maktab shakllanishida nomzodlik dissertatsiyalari alohida o‘rin tutgan. Ularda mavzular aniq hududiy va xronologik doirada ko‘rib chiqila boshlanadi. Jumladan, R.Sh.Abduraxmonovning “Jazoirda milliy-ozodlik harakati tarixi”[1] tadqiqotida Jazoir tarixi mustamlakachilikka qarshi kurash modeli asosida tahlil qilingan. Bu jarayonni arab mualliflari ishlari bilan qiyoslaganda, masalan, Abdulloh al-Usaymin asarida davlatchilik tarixi milliy taraqqiyotning ichki mantig‘i va tarixiy uzviylik asosida yoritilishi kuzatiladi. Bu yondashuv sovet tadqiqotlaridagi shakllangan sxemalarga nisbatan ko‘proq milliy tarixiy xususiyatlarni hisobga olishga intilganlikni namoyon qiladi.

1960-1970-yillarda chop etilgan ilmiy maqolalar to‘plamlari ham akademik muhit shakllanishida muhim rol o‘ynagan. Tarixshunoslik tahlil shuni ko‘rsatadiki, bu maqolalar ilmiy bahslarni emas, balki mavjud konsepsiyalarni mustahkamlash vazifasini bajargan[7]. Mazkur davr tadqiqotlarining yana bir xususiyati shundaki, manbalar bazasining nisbatan kengayishidir. Ayrim mualliflar rus tilidagi arxiv materiallari, rasmiy hujjatlar va xalqaro tashkilotlar materiallaridan foydalangan bo‘lsa-da, arab tilidagi manbalar bilan ishlash hali ham cheklanganligi akademik maktabning manbashunoslik imkoniyatlari to‘liq shakllanmaganini ko‘rsatib beradi.

Shuning bilan birgalikda, 1960-yillarda arab davlatlari tarixi bo‘yicha tadqiqotlarda iqtisodiy tarix alohida yo‘nalish sifatida ajralib chiqadi [6]. Jumladan, S. M. Hamidovning “Agrar munosabatlar va islohotlar Misrda” asarida tarixiy jarayonlar iqtisodiy kategoriyalar orqali tizimli tahlil qilingan. Bundan tashqari, tarixshunoslik jihatdan muhim bo‘lgan yana bir masala shundaki, mazkur davr tadqiqotlaridagi akademik muhitda ilmiy bahs madaniyati cheklangan[5]. Ya’ni, ilmiy izlanishlar oldingi tadqiqotlarni tanqidiy qayta ko‘rib chiqish emas, balki ularni tasdiqlash vazifasini bajargan. Bu holat ilmiy maktabning institutsional jihatdan mustahkamlangan, ammo konseptual jihatdan nisbatan yopiq bo‘lganini ko‘rsatadi.

Xulosa

Umuman olganda, mazkur davrda O‘zbekistonda arab davlatlari tarixi bo‘yicha kadrlar tayyorlash, dissertatsion tadqiqotlar tizimining yo‘lga qo‘yilishi, mavzular ixtisoslashuvi va ilmiy ishlab chiqarishning institutsional shakllanishi akademik maktabning asosiy belgilari sifatida vujudga kelgan. Bu jarayonlar arabshunoslikka bag‘ishlangan ilmiy tadqiqotlarning alohida yo‘nalish sifatida mustahkamlanishiga xizmat qilgan.

Tarixshunoslik nuqtai nazardan, 1950–1970-yillarda shakllangan akademik maktab keyingi davrda arabshunoslik tadqiqotlarining institutsional kengayishi uchun mustahkam asos yaratib bergan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Абдурахмонов Р. Ш. Жазойирда миллий-озодлик ҳаракати тарихи: тарих фанлари номзоди дисс. – Тошкент, 1969. – 183 б.
2. Каримов Ю. Ироқда ижтимоий-сиёсий ҳаракатлар (1945–1958 гг.): тарих фанлари номзоди дисс. – Тошкент, 1962. – 171 б.
3. Ковальченко И. Д. Методы исторического исследования. – М.: Наука, 1987. – 8–15 с.
4. Ниязов Х. Общественно-политическое развитие Сирии после Второй мировой войны. – Ташкент: Фан, 1958. – 176 с.
5. Тўраев А. М. Социальные преобразования в Египте (1952–1965 гг.). – Ташкент: Ўзбекистон, 1966. – 204 с.
6. Юлдашев Э. С. Новейшая история арабских стран. – Ташкент: Ўқитувчи, 1972. – 238 с.
7. Юсупов Б. Тунида миллий давлатчиликнинг шаклланиши. – Тошкент: Фан, 1968. – 198 б.
8. Lewis, B. *The Middle East: A Brief History*. New York, 1995. .